

AVTHENTIAM
DOXOLOGIAE
MATTH. VI. COM. XIII. OBVIAE
A
RECENTISSIMIS OPPVGNATIONIBVS
VINDICATAM

MODERATORE
SIGISM. IACOBO BAUMGARTEN

THEOL. D. ET PROF. ORD. ATQVE SEMIN.

THEOL. DIRECT.

D. XII. IVLII MDCCLIII.

H. L. Q. C.

TVEBITVR

CAROLVS ABRAHAMVS WEYLAND

SEDINO-POMERANVS.

HALAE PROPTER SALAM,
EX OFFICINA HILLIGERIANA.

At.

f. 116. 30.

Coll. diss. A
145, 4

844 A 145/4

AVTHERNTIAM
DOXOLOGIAE
MATTH. VI. COM. XIII. QVINTAE
A
REGENTISSIMO OPPVGNATIONIBVS
VINDICATA M.

MODERATORE
SIGISM. JACOBO BAVMGARTEN
THEOL. D. ET P. ORD. ATOVE SEMIN.
THEO. REGT.
D. THEOL. MEDICIN.
H. E. G.
T. WESTV. R.
CAROLUS ARTHAVIVS WEYLAND
LEDINO. COMERIVS

HANS PROPERTIUS
EX OFFICINA BILGERRIANAE

Handwritten scribble or signature in the bottom left corner.

I N C L Y T A E
REIPUBLICAE SEDINENSIS
PATRIBVS CONSCRIPTIS

DOMINIS
CONSVLIBVS
SYNDICO

CAMERARIIS

VNA CVM

RELIQVIS MEMBRIS SENATVS

VIRIS

GENEROSIS, PRAENOBILISSIMIS, AMPLISSIMIS,
PRVDENTISSIMIS

PATRONIS

OMNI PIETATIS CVLTV PROSEQVENDIS

FAVSTA QVAEVIS

CVNCTAQVE FELICITATVM GENERA

EX ANIMO PRECATVS

SCRIPTIONEM HANCCE ACADEMICAM

PVBLICE DISCEPTANDAM

IN TESSERAM
PIAE AC DEVOTAE MENTIS
CVM SVBMISSA
SVI SVORVMQVE STVDIORVM COMMENDATIONE
EA, QVA PAR EST, REVERENTIA
SACRAM ESSE VOLVIT

TANTORVM NOMINVM

MVO AN
RELIGVVS MEMBRIS SENATVS
VIRIS
GENEROSIS, PRAENOBILISSIMIS, AMPLISSIMIS
PRUDENTISSIMIS
PATRONIS
OMNI PIETATIS CVLTV PROSEQVENDIS
FAVSTA QVAE SVB
CACTAQVE FELICITATVM GENERA
EX ANIMO PREGAVS
OBSERVANTISSIMVS CVLTVR
CAROLVS ABRAHAMVS WEYLAND.

Q. D. B. V.

§. I.

t lectoribus harum vindiciarum ratio consilii a nobis initi constet, atque illico appareat non solum argumenti, quod disputamus, grauiissimi momentum in re sacra, verum etiam ordo, quem nobis in hac caussa agenda praescripsimus: *primum* introductionis loco et rationes indicabimus, quibus efficiatur superare hoc examen authenticae oraculi vindicandi praestantia et necessitate plerarumque variantium lectionum in libris diuinitus scriptis obuiarum disquisitionem, et breuem censum agemus potiorum scriptorum, qui data opera hanc authenticam impugnarunt; *deinde* argumenta tam externa quam interna commemorabimus, quibus haec authenticam nititur, atque ab obiectionibus, quibus sollicitantur, tuebimur; *tandem* vero argumentis contrariae sententiae aduersariorum operam dabimus vt satisfiat.

A

§. II.

§. II.

Non leuis aut mediocris res in controuersia est, si vel leuissima textus librorum diuinorum varietas disputatur, imprimis si sensum sermonis immutat, cuius ne minimae quidem particulae aut apices impune negliguntur, atque vel fastidiose despiciuntur vel temere pro arbitrato diiudicantur. Quidquid igitur ad integritatem horum librorum rite constituendam, sarram rectamque conseruandam atque a dubitationibus et difficultatibus liberandam pertinet, aut legitima diiudicationi variantium lectionum eo nomine dignarum inferuit, magni omnino faciendum atque cum sancte habendum et reuerenter tractandum, tum summa cura, sollicitudine viriumque contentione disquirendum est. Tria tamen sunt, quae faciunt, ut huic disquisitioni authenticae verborum, quibus MATTH. VI, 13 formula solemnis precum a CHRISTO domino constituta clauditur, iure meritoque principatus aliquis tribuatur, plerisque saltem huius generis controuersis praeferatur atque in praecipuis grauissimisque illarum habeatur. *Primum* enim neque litterae aut litterarum aliquot, quibus vocis alicuius significatus mutatur, neque vnus alteriusue vocis res agitur, sed plurimum vocum integras propositiones efficientium, doctrinarum refertas; quibus priuaremur, si temere et inscianter expungerentur, atque insignis scripturae sacrae particula audacter deleretur. *Praeterea* nemo facile inficiabitur oraculis diuinis, strictissime sumtis, seu sermonibus vel ipsiusmet DEI vel λόγου ἐνσαρκου, IESV seruatoris et domini, in scriptura sacra obuiis singularem competere dignitatem et eminentiam, vt non solum sermonibus hominum angelorumque diuinitus in litteras relatis, verum etiam ipsis legatorum DEI effatis hominumque diuino spiritu actorum sermonibus antecellant, atque

atque sanctissimam librorum diuinorum partem efficiant. Summa igitur religione cauendum est, ne indubius CHRISTI sermo praestabili parte sua truncetur, si de precibus, quas nobis praeiuit, haec clausula temerario iudicio demeretur. Pertinet *denique* haec particula sermonum CHRISTI ad loca pragmatica et liturgica, quae non solum sacrorum faciendorum normas exhibent, verum etiam cultus diuini tam publici quam priuati partem constituunt. Quam ob rem, cum Protestantes huius clausulae usum et recitationem solemnem in sacris publicis non sine ratione restituerunt, atque contra Pontificiorum errorem de authentia et auctoritate versionis *latinae* defenderunt: verendum omnino esset, ne offensionem cederet, atque non solum ab his aduersariis sed ipsis quoque irreligiosis librorum diuinorum obtreptatoribus transuersum abriperetur, ad iactandam sententiae nostrae de incorrupta textus *graeci* librorum noui testamenti debellationem, si ipsimet nunc inconsulto et sine grauissimis rationibus partem precum solemnium CHRISTO auctore constitutarum proscriberemus, atque vel plus tribueremus auctoritati *latinae* versionis quam codicibus *graecis* ad *latinos* non accommodatis, vel cuiquam accessionum subdititiarum textui *graeco* ex doctrina et formulis cultus publici sacrorumque ab hominibus ordinatorum imprudenter inferarum suspicionem faceremus.

Licet hae rationes ad ipsam causae cognitionem nihil quidquam conferant, multo minus autem adducantur ad seculis sentientes inuidia onerandos atque vel malae causae vel animi suspecti infimulandos: id tamen indubie efficiunt, ut neque sine summa euidencia argumentorum praeualentium ad abiudicandam huic oraculo authentiam progrediendum sit, neque illis, qui pro conscientia eandem tuentur, vitio verten-

4 *Authentia doxologiae Matth. VI. com. XIII. obuiaae*

dum aut pertinaciae imputandum, si causam non certe nullius momenti publice agendam suscipiunt. Sicut recte et egregie pronuntiauit ven. IO. ALB. BENGELIVS *appar. crit.* p. 464; *sane qui verbum Dei reueretur, mundum mereri nolet, ut talem periocham, contra atque penes conscientiam res fert, vel demat vel addat. Rem autem ipsam dignoscere, valde est difficile:* cui cel. IO. IAC. BREITINGERVS in *musci heluetici* part. XI p. 385 assensus est: ita per ipsos aduersarum partium patronos integrum nobis erit, ab ipsorum sententia non dissentire solum, sed etiam eidem refragari atque cum candore, modestia et sollicitudine contradicere, neque rei dignoscendae difficultate deterreri, quae neque augenda neque dissimulanda est, insuperabilis certe haberi nequit.

§. III.

In recensendis nunc scriptoribus eos duntaxat commemorabimus, quorum prae reliquis ratio habenda esse videtur in vindicanda hac authentia, et recentiorum et argumentis vforum criticis, quae accuratius examen requirunt atque a nobis producentur sollicitate discutienda. Vetustiorum nomina inter ipsa argumenta comparebunt, quibus ad numerum et praeiudicium faciendum a nonnullis accensiti fuerunt. Ex *Anglis* maiori apparatu, quam praegressorum quisquam adhibuerat, exemplum sollicitandi impugnandique hanc authentiam praeiuit IO. MILLIVS, tam in observationibus ad MATTH. VI, 13, editionis *Kusterianae* p. 14 etc. quam in prolegomenis §. 385, 888, 1098 & 1360: cui DAN. WHITBY se opposuit in *examine variant. lect. Millii* lib. 2 c. 1 §. 2 p. 29 editionis anni 1727. Hunc sequutus est atque non argumentis sed temeritate exterminandi particulam controuersam ex textu supergressus anonymus editor noui testamenti *graecoanglicani*, quod anno 1729 prodiit,
p. 18

p. 18 et 539; confutatus a LEON. TWELLSIO in *a critical examination of the late new Text and Version of the N. T.* part. I ch. I sect. I p. 8 - 11. Idem ausus est WILL. WHISTONVS, licet in prolegomenis ad harmoniam quatuor euangelistarum, quam an. 1702 edidit, p. 127 authenticam clausulae huius agnouerit, cum in *nouo testamento primitiuo*, quod *anglice* fabricatus est an. 1745, p. 6, tum in libri, quem *the sacred history* inscripsit, vol. 5 p. 268 - 272. Cis mare eandem sententiam amplexi sunt duo recentissimi editores noui Testamenti *graeci* cum examine critico, tam ven. BEN- GELIUS et in nou. test. p. 8, eiusque apparatu annexo p. 459 - 467 et in *gnomone* p. 50, quam cel. IO. IAC. WET- STENIUS noui test. *graeci* tom. I p. 326 etc. ubi clausulam iussu magistratus receptam lectionem exhibiturus, in textu quidem expressit, obelo tamen dispunctam, atque huius proscriptionis rationes copiose subiunxit. Omnium vero operosissime in sollicitanda hac authenticia elaborauit cel. BREI- TINGERVUS, tribus dissertationibus integris, in *museo hel- uetico* editis, cuius partic. XI tom. 3 p. 370 - 407 exhibe- tur *diss. epistolica*, qua argumenta, quibus clausulae *O. D. αὐθεν- τικῆ* vulgo propugnari solet, modeste expenduntur; partic. XVI tom. 4 p. 591 - 616 *diss. critica*, quae scrutatur & expendit causas, ob quas *δοξολογία* in orationis domin. formula apud S. LV- CAM desideretur; et partic. XVIII tom. 5 p. 219 - 261 *dis- quisitio critica de examine dubiae N. T. lectionis rite instituendo; ex- emplo MATTH. VI, 13 illustrata.*

Retulit cel. BREITINGERVUS m. h. tom. 3 p. 394 GERHARDVM A MASTRICHT inter illos, qui *γνησι- οτητα* huius clausulae quam maxime dubiam faciunt, ven. BEN- GELIVM sine dubio secutus, qui l. c. p. 464 idem perhi- buerat: quod quantopere a vero aberret nuda collatio cano- num

6 *Authentia doxologiae Matth. VI. com. XIII. obuiaae*

num criticorum 10 et 14 ab eodem excitatorum satis com-
monstrat, quibus pronuntiauerat, *neque tres aut quatuor co-
dices, maxime in omittendo, contra viginti et quod excurrit
alios manuscriptos, neque versiones etiam antiquissimas ab edi-
tis et manuscriptis differentes facere variantem lectionem, sed
magis ostendere oscitantiam interpretis aut corruptionem ex-
emplaris, quo usus fuit.* Quae eadem pagina leguntur, *de
auctoritate et consensu omnium, qui a restauratis sacris in
re critica excelluerunt, atque de praeiudicio, quod illorum
auctoritas oppositae sententiae afferat, cuius asseclae non ob-
scure ad Theologorum turbam reiciuntur, qui has litteras
artis criticae ne primis quidem labris degustare solent, neque
minus p. 385 his fere similia, aliquantum iactantius et glo-
riosius scripta videbuntur illis, qui neque nominum aut ar-
tium impenetrabilium terriculamentis obstupescunt, neque
ignorant nec defensoribus sententiae abiectius habitae nomina
sua deesse, etiamsi quid dicatur studiosius attendant, quam a
quo dicatur.*

§. III.

Inter *argumenta*, quibus omnis authentiae locorum
controuersorum diiudicatio inniritur, maximum omnino
momentum trahunt *externa*, seu testimonia et codicum *grae-
corum*, et versionum antiquarum, et scriptorum vetustio-
rum. Vt igitur ordine procedamus, codicum manuscripto-
rum auctoritati primas deferemus: quorum tanta est in ap-
probanda authentia clausulae huius consensio, vt ex omni
codicum, qui adhucdum innotuerunt, copia tres duntaxat
deprehendi potuerint eadem destituti, quos tamen singulos
latinizare atque indubie ad versionem *latinam* accommodatos
esse, atque adeo intestabiles iureque suffragii priuatos appa-
rebit, vbi inter *argumenta* alterius sententiae excitabuntur.
Quidquid ad infirmandam tot testium primi ordinis, imo
vnani-

vnanimis consensus omnium praerogatiuae classis testimoniorum auctoritatem ab aduersae partis propugnatoribus adducitur, huc redit: 1) existisse olim codices, qui hac clausula caruerunt, licet iam dudum perierint; quod tam scholiis *graecis* vnus codicis *caesarei* apud ven. BENGELIVM p. 462, atque trium aliorum apud cel. WETSTENIVM p. 326 comprobetur, vbi haec leguntur τὸ δὲ, ὅτι σοῦ ἐστίν κ. τ. λ. ἐν τισιν οὐ κείται μέχρι τοῦ ἀμήν, quam patrum *graecorum* locis, vbi haec solemnis formula precum sine clausula recitatur: 2) omnes in vniuersum codices adhuc superstites antiquitate concedere monumentis vetustioribus, scriptisque patrum, quorum suffragiis proscribatur clausula, cuius interpolatio antiquior fuerit codicibus, quotquot supersunt: et 3) solis codicum *graecorum* suffragiis in lectionum varietate arbitranda et diiudicanda standum non esse, quibus quantum subinde praeualere debeat interpret *latinus* patrum testimoniis stipatus vno exemplo controuersi loci 1 IOAN. V, 7 satis constare possit, de cuius authentia conclamandum sit, nisi ita statuatur. Verum enim vero in *prima* obiectione non solum necessariam consecutionem desideramus, sed ipsam probabilitatem coniiciendique dexteritatem: quum et neutro argumento verisimile euadat nedum efficiatur existisse olim alios eiusmodi codices, et ipsa assumptio, etiamsi liberaliter daretur, ad conclusionem eliciendam nihil valeret. Verba scholiastae excitata ad ipsas versiones, *latinam* imprimis, multo magis autem ad codices *graecos* ex *latinis* conformatos, qui adhuc supersunt, aequae spectare possunt quam ad deperditos in gratiam horum verborum comminiscendos. Patrum lectiones a codicibus diuersae, imprimis si omissionibus et praeteritionibus absoluuntur, non sufficiunt ad codicum deperditorum locis praeteritis destitutorum coniectu-

iectu-

iecturam probabilem reddendam; quod aliunde deriuari possunt. Neque hac fictione codicum quidquam ad causae cognitionem proficitur, sine accessione duarum opinionum aequae commentitiarum, alterutrius saltem; neque accommodari potuisse hos codices *latino* interpreti, quod perquam antiquitus inualuisse constat, neque librarium vel negligentiam vel emendandi pruritu nimiaque sagacitate truncari, quod saltem improbabilius dici nequit interpolatione, in qua oscitantiae et incuriae nullae partes sunt. Nimius certe in coniiciendo fuisse videtur ven. BENGELIVS, dum p. 462 post allegationem scholiastae sic pergit: *tale fortasse exemplar, ex quo graeca in bilinguem cantabrigiensem transfusa sunt clausula utrinque carentem, cuius unam partem graecam ad alteram latinam accommodatam esse ipsemet non ignorauit. Qui altera obiectione utuntur et eadem improbabilitate atque audacia nimium detrahunt de antiquitate codicum graecorum in uniuersum omnium, qua ab aliis supra modum augetur, et plus omnino probant quam requiritur; quum idem de codicibus tam latinae versionis quam patrum valeat, qui si antiquiores praegressos fideliterque transcriptos exacte referre potuerunt, cur eadem conformitas cum antiquioribus ipsisque authenticis codicibus in graecis duntaxat locum habere nequeat, ut ad unum omnes in gratiam latini interpretis non transformati interpolationem subierint, ratio nulla apparet. Tertiae obiectioni non solum veritas deest, sed ipsum veritatis studium refragatur. Tantum enim abest, ut causa clausulae huius sola codicum graecorum auctoritate nitatur, ut etiam si codices in partes discederent, atque unius sententiae suffragia alterius testimonia prorsus aequarent, nihilo secius obtineretur reliquis argumentis et testimoniis, quorum census breui agatur.* Oraculo litigioso I IO. V, 7
aliter

aliter et securius consuli debet quam medicina, quae ipso morbo periculosior sit. Neque eadem est ratio omissionum seu praeteritionum in codicibus *graecis* obuiarum, quae interpolationum, imprimis si plures illarum et innocentiores et verifimiliores occasiones locum inueniunt, quibus hae destituuntur. Pessime saltem ageretur cum re critica, si in gratiam locorum quorundam dubiorum leges et praecepta artis constituerentur, atque vnius alteriusue oraculi vel grauiissimi tuendi causa omnium in vniuersum incorrupta integritas labefactaretur atque in suspiciones insuperabiles adduceretur.

Insigniter augetur argumenti huius momentum, si numeri codicum, qui Euangelia exhibent, ratio habetur, longe maioris copia illorum, qui reliquos noui testamenti libros continent: etiamsi mancorum atque huius partis MATTHAEI iacturam passorum, quidquid sit, vt par est, subtrahatur; in quibus *alexandrinus* omnino numerandus est, qui a nonnullis causae nostrae patronis perperam et inscite allegatur.

§. V.

Proximum a codicibus *graecis* locum occupant versiones antiquae, omnibus patrum testimoniis superiores, si ex textu non alia versione translatae fuerunt. Inter quas eminet nulli alii vel antiquitate vel praestantia inferior *syriaca*, quam merito miramur a ven. BENGELIO l. c. p. 459 omnium postremam collocari in censu versionum antiquarum. Quod tamen longe excusatius fieri potuit inobseruato temporis ordine, impugnatione auctoritatis huius suffragii a cel. BREITINGERO facta, qui non solum m. h. tom. 5 p. 259 pronuntiat saec. VI et VII illam interpolatam fuisse, verum etiam ibid. p. 257 etc. copiosus est in ap-

B

proban-

probanda lectoribus inopinata hac sententia. Licet enim ea omnia, quae de noua versione *syriaca* saec. VI facta, VII vero retractata, ex ven. CHRIST. BEN. MICHAELIS annot. ad *bengelianam* tractationem de sinceritate noui test. *graeci* tuenda p. 10 &c. desumerit, ipsumque calami errorem nominandi XENAIAM nouae versionis auctorem *magubensem*, pro *mabugensi*, retinuerit: nihilo tamen secius asseruit: *hodie non alii exstant syriaci codices, quam qui ex hac a THOMAS HERACLEENSI reformata editione descripti et propagati sunt etc.* Cuius opinionis contrarium eodem teste ASSEMANNO, qui ibidem adducitur, edoceri potuisset. Differt enim illa recentior versio a vetustiore, quam *simplicem* vocant *Syri*, et quam editiones exhibent, si a libris *deuterocanonicis* discefferimus; vtriusque bene multi codices exstant, quod vsus publicus diuersarum ecclesiarum satis comprobatur; neque recentioris interpolatio et retractatio vetustiori imputari debet. Prouocatio eiusdem scriptoris ad intercalationem loci 1 IO. V, 7 a recentissimis editoribus factam, iureque culpandam, nullam ipsiusmet versionis in reliquis editionibus, quae ab hoc additamento immunes sunt, corruptionem euincit, cuius ne ipsae quidem hae editiones reliqua cum praegressis conformes, atque recens augmentum professae, iure accusari possunt.

Quae a ven. MICHAELIS libri excitati p. 5-12 disputantur ad liberandam *syriacam* versionem veterem ab interpolationis suspicione, illis etiam, quae cel. WETSTENIVS p. 109 etc. et 112 etc. perhibuit, supplendis et emendandis inferuire poterunt, quamuis longe tolerabilioribus inaudita opinione *breitingeriana* de versione simplici plane perdita, laboribusque recentiorum interpretum immutata.

§. VI.

Quae hanc excipit *gothica* VLPHILAE versio quatuor Euangeliorum a cel. BREITINGERO l. c. p. 285 etc. plane omittitur, ut numerus versionum antiquarum hac clausula truncatarum, numerum illi suffragantium aequiparare speciosius possit. Difficulus enim ignoravit vel ipsum hoc suffragium vel pretium, quod huic versioni alias statuit ven. BENGELIVS, quem reliqua sequitur, et ex cuius appar. p. 463 locum THOM. MARESCHALLI observationum de vers. *goth.* editionis *iunianae* p. 466 desumpsit, ab ipso tamen ven. BENGELIO prima parte sua truncatum, quae ita se habet: *magnopere enim ac merito sibi gratulantur viri docti, de clausura orationis dominicae hic plenissime conuersa etc.*

Disceptatio cel. WETSTENII cum ven. BENGELIO de origine et fonte huius versionis, eo tandem rediit, ut ille nunc in nouis prolegomenis p. 114-116 verbis non re ipsa ab hoc dissentire videatur, atque interpretem textum *graecum* aequè sectari fateatur; quam subinde ad versionem *latinam* se accommodet. Reliquas aliorum contentiones de aetate et auctore huius versionis, linguae etiam nomine, parum hic curamus, dummodo de antiquitate ex *graeco* textu factae versionis constet.

§. VII.

Armenae versionis suffragium a cel. BREITINGERO excitatur quidem p. 258 etc. sed addito iniquiore iudicio, quo illa versio *ex parte syriacae propago* dicitur, ad suspicionem deriuationis clausulae huius ex eadem faciendam. Quidquid hanc in rem ibidem ex ven. BENGELIO adducitur ad verba IO. IOACH. SCHROEDERI in thes. ling. *armenicae* dissertationis de ling. *arm.* p. 35 recidit, quae, si integre proferuntur, *hi enim κατ' ἐξοχήν interpretes dicti non scriptu-*

ram solum sacram sed et alios philosophicos atque historicos libros plurimos ex graeca et syriaca lingua in haicanam transferentes - - - facti sunt columnae ecclesiae armenicae etc. nihil continent, quod suspicionis illius fidem faciat. Ex eiusdem enim disputationis §. 5 et 7 p. 58 - 61 intelligi potuisset scripturam sacram ab his interpretibus ex graeca lingua translata fuisse, ex syriaca vero alios libros philosophicos atque historicos. Altera suspicio accommodatae huius versionis ab editore VSCANO ad latinam versionem, de suffragii, quod hic disputamus, auctoritate nihil derogare potest; quum interpreti latino refragetur.

A MILLIO praetermissum fuisse hoc suffragium, quod ipsum latuisse videtur, faciliorem excusationem habet, quam eiusdem neglectus apud cel. WETSTENIVM p. 326, qui ex ven. BENGELII appar. p. 459 eius mentionem comperire potuisset: vbi verba vncinis comprehensa; *Armen.* (in ms. IV Euangel.) eo trahi neuiquam debent, vt clausulam abesse ab edito n. test. credatur; exstat enim editionis *vscanianae* an. 1668 p. 22. Ex vol. 3 *der Nachrichten von einer hallischen Biblioth.* vbi p. 189 - 194 de hac n. test. versione agitur, quorsum cel. BREITINGERVS lectores remittit, constare potest, fuisse, qui *armenam* versionem vti longe meliorem ita et antiquiorem *syriaca* iudicarunt: cui existimationi licet non assentiamur, multo tamen minus illis accedimus, qui eam ex *syriaca* vel factam vel interpolatam et retractatam opinantur. Ven. BENGELII verba p. 465: *Chrysostrum Armenumue secutus est Syrus, Syrum Persa, sic enim solent, eo magis a vero aberrare ipsaque verisimilitudine destitui videntur, quo minus cum altera ipsiusmet opinione conueniunt, de armenica versione ex syriaca conformata.*

§. VIII.

Idem fere accidit versionis *aethiopicæ* testimonio, a
MIL-

MILLIO et cel. WETSTENIO praetermisso, a ven. BENGELIO autem et cel. BREITINGERO commemorato quidem sed male accepto atque tripliciter impugnato. Primum enim iunior vocatur a cel. BREITINGERO p. 259, quae non tantae sit antiquitatis, ut eius suffragium in hac causa possit esse alicuius momenti: quae parum certe conueniunt cum sententia bengeliana appar. p. 465 obuia, vbi diferte legitur, paullo antiquior est versio gothica, vel etiam aethiopica quam syriaca et armenica. Verum vtriusque opinationes modum excedunt atque rationibus destituuntur indubiisque monumentis repugnant, quibus vetustissima antiquitas versionis syriacae comprobatur, atque parum distans a conuersionis AETHIOPVM ad CHRISTVM tempus a translatione noui test. in linguam illorum probabile redditur. Praeterea variarum coniecturarum mentio iniicitur eo comparatarum, ut ex numero versionum, quas immediatas vocant, eximatur, atque pro confecta ex coptica vel syriaca, ad illam saltem retractata et interpolata habeatur. Quas suspiciones aequae ac tertiam obiectionem conformationis ad latinam versionem in editione romana factae ita dispulit ven. MICHAELIS cum in tractatione crit. de var. lect. n. test. §. 24-26 p. 31-36 tum in praefatione ad clar. CHRIST. AVG. BODII versionem aethiop. euang. Matth. collatam cum textu graeco, ut mirum omnino videatur a cel. BREITINGERO denuo produci potuisse, cum aperta confusione eorum, quae versioni actuum apostolicorum euenerunt cum versionis euangeliorum conditione nullius interpolationis suspecta, etiamsi ipsa haec clausula in eadem obuia contrarium demonstret, quae ex latina saltem inferi non potuit.

Quarta suspicio, huic pariter ac gothicae versioni obiecta a ven. BENGELIO p. 465 his verbis: *et quia gothica, vel*

etiam aethiopica, adhuc non nisi ex uno est producta codice tam conspicui loci decisio ab iis non est petenda cum aequitate huius scriptoris alias conspicua difficulter conciliari potest. Magnopere enim differunt *decisionem loci* alicuius ex versione *petere*, quod perpetam fieret, si vel centum illius codices suppeterent, et suffragium variantis lectionis exinde desumere, quod ex WIDMANSTADII editione versionis *syriacae* optimo iure fieri potuit, antequam plures illius codices in *Europam* aduecti innotuerunt. Quintam coniecturam, quae ibidem sic legitur; *sed aut ad ipsum utriusuis (gothicae et aethiopicae versionis) auctorem ex byzantino climate peruenit clausula*, minus morabimur, quod de aethiopica veridissimillima est, ob perpetuas fere dissensiones ecclesiarum *constantinopolitanae et alexandrinae*, cui semper adhaeserunt *aethiopes*, climatis *byzantini* admodum ignari et incurii.

§. VIII.

De *arabica* versione cel. BREITINGERVVS p. 256 haec pronuntiat: „his adiungo versionem *arabica*, cuius „sex editiones commemorat vir clariss. *Christ. Ben. Michaelis* „in *tractat. crit. de var. LL. N. T. caute colligendis et diiudicandis*, „nouissime edita: ex quibus nonnisi vna *Erpenii IV. Euangeliorum* clausulam apud *Matthaeum* exhibet; reliquae omnes „eam ignorant. At non ea est huius versionis per plures „editiones propagata, vel si etiam diuersae fuerint, anti- „quitas, vt idonei testis in hac causa auctoritatem habeat. „In quibus bene multa occurrunt; quae emendationem requirere videntur. 1) Non una duntaxat sed duae editiones clausulam exhibent. Recentissima enim *londinensis* p. 14 aequae illam habet, quam *erpeniana*: licet inter testes huius lectionis comparere nequeat, quod a SALOMONE NEGRI ipsius editore ad textum *graecum* meliore animo quam consilio conformata est. 2) ERPENII editio non quatuor duntaxat

taxat

taxat euangeliorum est, sed prior romana: vtriusque descriptio vol. 2 *der Nachrichten von einer hallischen Biblioth.* p. 291-298 suppeditatur, vbi tamen codicis descripti et ab ERPENIO editi annus martyrum 988 perperam cum anno a CHRISTO nato 1342 contenditur, in annum 1272 transferendus, quod aera martyrum ab anno CHRISTI 284 incipit. 3) Non vnam sed plures versiones vere diuersas exhibere has editiones, non quidem singulas sed plerasque, instituta comparatio quemuis facile docere potest. Versio in vtraque editione *polyglotta* tam *londinensi* quam *parisiensi* eadem est atque a romana priore parum differt, atque recentior esse videtur versione editionis *erpenianae*, in qua quatuor euangelia indubie ex *graeco* textu, reliqui libri ex *syriaca* versione translati sunt. 4) Quum codex editionis *erpenianae* ad saeculum decimum tertium pertineat, ipsa igitur versio antiquior, ex vetustiore codice *graeco* facta sit, *graeci* vero codices eiusdem et inferioris aetatis in testibus lectionum variarum numerentur: nulla ratio probabilis locum habet, referendi hanc versionem editionis *erpenianae* ad intestabiles.

Non plane praetermittenda fuisset a cel. BREITINGERO in censu exacte agendo mentio *arabicorum codicum mss. anglicanorum* a ven. BENGELIO commemoratorum p. 459, quos suspicamur illos esse, quorum tam MARESCHALLVS l. c. p. 466, quam IO. GREGORIVS libri inscripti *Notes and obseruations upon some passages of Scripture* cap. 38. p. 160 etc. notitiam dederunt. Dabimus huius locum satis memorabilem: „the Arabick hath it too, not only the printed copy by Erpenius, but a Manuscript too of very good and gallant note in Queens-colledge Library. Yet in the medicean copy I do not meet with it. And in that which Kirstenius hath noted upon, the clause indeed is set down, but not running along with the Text. Tis written aboue
„in

„in red letters, and pointed to by this Note in the Margin:
 „*Non haec in Aegyptiaco, et sunt in Romano et Syriaco.* So
 „that there is no more to be gained by this, than that the
 „clause is extant in the *Syriack* and the *Roman* (that is the
 „*Greek* here, *Alrumi* signifieth so too), which is no more
 „than we knew before etc., Maior tamen culpa est cel. WET-
 STENII, qui *arabicam* versionem inter testes vnus dunta-
 xat partis ad impugnandam authentiam clausulae produxit,
 posthabita penitus commemoratione versionis antiquioris.
 Ad *persicam* versionem non prouocabimus, quod vtraque tam
 in *polyglottis* obuia, quam ab ABR. WHELOCO edita atque
 vol. I *der Nachr. von einer hall. Biblioth.* p. 283 - 285 de-
 scripta, in quibus clausula deprehenditur, ad versiones per-
 tinet, quae *mediatae* vocantur, quum ex *syriaca* confecta sit.
 Ipsemet posterioris editor p. 30, postquam codicis *pocokiani*
 variantem lectionem huius clausulae adduxerat, haec scribit:
 „postremam hanc periocham confidenter asserere dictatam
 „discipulis a *Christo* non fuisse, ingenii est ad minuendam scri-
 „pturae fidem valde procliuus; cui antiquissimam illam eccle-
 „siae *antiochenae syriacam* versionem et quae illam sequitur,
 „*arabicam persicamque* cum aliis venerandam prae se ferenti-
 „bus caniciem, opponit Ecclesia., Quod de *persica* omni-
 no indubium est, de *arabica* vero vniuerse magis quam sin-
 gulatim admitti potest, de *erpenianae* editionis versione sal-
 tim concedi nequit.

§. X.

Tertius sequitur testium ordo scriptores antiquos
 complexus, qui clausulam hanc diserte commemorant atque
 vt partem sermonis CHRISTI producant: quorum aucto-
 ritatem ab aduersariis impugnatam breuiter vindicabimus.
 Primum in illis vetustatis locum tribuimus scriptori *constitu-*
tionum apostolicarum pseudonymo quidem atque CLEMEN-
 TIS *romani* nomen indubie mentito, proscribendo etiam ex
 saecu-

saeculo apostolico, sed perantiquo neque ad finem saeculi quinti detrudendo: licet id adeo sibi persuasum habuerit cel. BREITINGERVS, vt non solum l. c. p. 249 scripserit; *totum opus διαταγών vix ante saeculi V exitum esse consarcinatum sagacissimi harum rerum iudices statuunt*, verum etiam p. 250 annum post Chr. nat. 490 incredibili confidentia eidem assignauerit. Quae opinatio quantopere a vero abhorreat, testimoniis EVSEBII hist. eccles. lib. 3 c. 25 coll. cum c. 38, ATHANASII et EPIPHANII aliorumque illum annum praegressorum, qui pluribus locis subdititium hunc librum excitarunt, satis euincitur. Tempus probabile fabricationis disputatur vberius a IO. ALB. FABRICIO biblioth. *graec.* lib. 5 c. 1 §. 12. vol. 5 p. 33 etc. atque lib. 6 c. 1 §. 7 vol. 11 p. 11 etc. Aliam viam ingressus est ven. BENGELIVS detrahendi de auctoritate huius testimonii l. c. p. 459, vbi post commemorata loca *constitutionum apostolicarum*, quibus clausula exhibetur l. 3 c. 18 et l. 7 c. 24, haec addit, *quas interpolatas esse, ex hoc ipso loco infert WALLIVS in notis crit. p. 8.* Verum hic coniector MILLIVM sequitur, neque tamen recte intellectum, qui idem fere pronuntiauerat sine rationibus: *simplicem eam, qualis hodieque exstat, citat quidem apostolicarum constitutionum interpolator quisquis ille, caeterum recentioris aliquanto aevi.*

Merito miramur vtrumque huius testimonii impugnatorem effugisse discrepantiam horum locorum, erroremque WHITBII, qui l. c. p. 29 scripsit „*apostolicae constitutiones* „hanc precationem bis exhibent pariter ac in textu, minime „mutilam et decurtatam, eamque appellant nomine precatio- „nis, ἢν ὁ Κύριος ἡμῖν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διατάξατο „ Secus enim rem se habere ipsa inspectione constare potuisset. Lib. 3 c. 18 p. 289 editionis *cotelerianae* anni 1698 integra exhibetur clausula, sed sine adducta commendatione, quae lib. 7 c. 24 p. 370 deprehenditur: vbi tamen clausula sic legitur

C

ἵτι

ὅτι σοῦ ἐσὶν ἡ βασιλεία εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. Quae immutatio siue ex compendio scribendi βασιλεία - - εἰς τοὺς κ. τ. λ. derinetur, siue indicet perinde fuisse veteribus contractae clausulae recitationem inprimis priuatam, ac si integre peroraretur, ipsamque omissionem indifferenter habuisse, nihil certe de auctoritate testimonii derogat, sed occasionem potius subiicit truncandi precationem in sacris faciendis, priuatim maxime, hac formula, quae nunquam partem illius constituere sed clausulam atque accessionem aliquam efficere visa fuit.

§. XI.

Certissimus omnium est atque luculentissimus in approbanda hac clausula IOANNES CHRYSOSTOMVS, qui non solum tomi *tertii* p. 32 editionis *montfauconianae* in explicanda oratione dominica occupatus scribit, διὰ τοῦτο καὶ τῶ τέλει τῆς προσευχῆς, τοῦ Θεοῦ τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν ὑπέδειξεν, εἰπὼν. ὅτι σοῦ ἐσὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν: verum etiam tom. 7 p. 253 commentaturus in hanc partem MATTHAEI cum integra verba capituli 7 versus 13, prout leguntur in editis exemplis, recitat, tum p. 254 copiose interpretatur hanc clausulam, atque in vsum multiplicem auditorum transfert.

Plura loca eiusdem scriptoris commemorat cel. WETSTENIVS, sine designatione tamen editionis, a cuius diuersitate homiliarum denominatio et numerus pendet. Nemini ipsa verba vtriusque loci percunctato facile persuadetur, CHRYSOSTOMVM vel populariter agere, clausulamque licet explicatam a se nihilominus pro parte textus non habere potuisse, quod ven. BENGELIO probabile videtur; vel solum illum codicem, qui post 400 prope annos in ipsius manus peruenit, et in quem haec clausula, quae haecenus per quatuor fere saecula tanquam pars O. D. fuerat ignorata, irrepsit,

perferit, prout loqui placuit cel. BREITINGERO l. c. p. 248, aliis omnibus praelaturum fuisse, si ex liturgiis aut aliunde recens interpolatum sciisset, quod certe ignorare non potuisset.

§. XII.

Ex sequioris temporis scriptoribus cel. BREITINGE-
RVS duos duntaxat producit, ISIDORVM *Pelusiota*,
quem bis l. c. p. 248 atque 250 *peleusiotam* perperam vo-
cat, et THEOPHYLACTVM, neutri tamen *seiunctum*
a CHRYSOSTOMO in hac causa suffragii ius tribui posse ar-
bitratur: quod prior discipulus et superstitiosus eiusdem
cultor acerrimusque vindex, posterior fidelissimus epitoma-
tor fuit. Quod ab iniquitate parum abesse neque studio
partium excusari posse cuius apparebit, qui secum reputa-
uerit, non solum CYPRIANO *seiunctum* a TERTVLLIA-
NO, verum etiam HILARIO *piceniensi* p. 242 etc. peculiare
tribui testimonium, licet hic orationis dominicae explicatio-
nem praeterierit, atque ad ambos hos scriptores tantum re-
miserit lectoris.

Si apud ISIDORVM libri 4 epist. 24, quae ad EVTO-
NIVM diaconum data est atque p. 424 etc. editionis *morellia-
nae* deprehenditur, ubi haec clausula bis legitur, conferatur
cum libri 2 ep. 280, ad THEODOSIVM scholasticum p. 249,
indubium euadet scriptorem hunc ne in ipsa quidem interpre-
tatione formulae precum, CHRYSOSTOMO adhaesisse aut
assensum fuisse per omnia: quod coniecturam veri dissimilli-
mam facit, recurrendum ipsi fuisse ad CHRYSOSTOMVM
in textu illius exhibendo.

§. XIII.

Aequior est ven. BENGELIVS, qui, praeter iam
commemoratos, alios partibus nostris largitur testes, et GER-
MANVM *constantinopolitanum* et EVTHYMIVM. Quibus

cel. WETSTENIVS ipsum addit GREGORIVM *Nyffenum*, cuius verba examinabimus inter testes aduersae partis, vbi inter principes comparebit, atque *pseudo-AMBROSIVM de sacramentis* lib. 6 c. 5. Neque praetermittenda nobis videtur vtraque patrum *graecorum* catena a BALTH. CORDERIO 1646 edita, prior 21 patrum, vbi p. 87 et clausula legitur et succincta CHRYSOSTOMI explicatio; posterior NICE-TAE ex 30 patribus collecta, cuius p. 230 clausula cum collectoris interpretatione legitur.

Disceptationem de opere imperfecto in MATTHAEVUM et *Pseudoambrosio* de sacram. a ven. BENGELIO p. 461 commemoratam non attingemus: quod testium affatim nobis superesse existimamus.

§. XIII.

Illustrem tamen locum dialogi *Philopatridis* nomine inscripti et inter LVCIANI opera obuii, atque varie in vtramque partem in hac controuersia disputatum, cur testibus nostris non annumeremus, rationes breuiter reddendae sunt. Facit hoc neque difficultas constituendi certum auctorem tempusque scripti nefandi, qua in re facile assentimur cel. IO. MATTHIAE GESNERO, qui in disputatione retractata, operum *Luciani* editionis anni 1743 tom. 3 p. 708 etc. euictum dedit *samosateni* irrifori abiudicandum esse foetum detestabilem, cui nec admodum refragamur in addicendo illaudabili opere recentiori LVCIANO, IULIANO *apostatae* aequali, quod nostra nunc parum refert; neque dubitatio de sensu verborum, quae l. c. p. 616 sic leguntur, ὡς ἐάσον τούτους, τὴν εὐχὴν ἀπὸ πατρὸς ἀρξάμενος, καὶ τὴν πολυώνυμον ᾠδὴν ἐς τέλος ἐπιθεῖς; in quorum interpretatione neuiquam a nobis impetrare possumus, vt cel. BREITINGERO

GERO

GERO accedamus, qui l. c. p. 250-254 copiosus fuit in explicanda postrema parte huius formulae de hymno solemnium a THOM. SMITHO peculiari commentatione illustrato. Licet enim largiamur, perantiquum esse illum hymnum, qui *constitutionum apost.* lib. 7 c. 47 iam legitur, atque cum *doxologia magna*, tum hymnus matutinus vocatur: ipsa tamen locutione atque structura verborum impedimur ab interpretando *πολυώνυμον ᾠδὴν* de solemnium hoc hymno, quo veteres sacra precesque auspiciari, non finire consueuerunt. Verum, ut quod res est fateamur, ipsa haec verba TRIEPHONTIS apud LUCIANVM recitationem duntaxat doxologiae alicuius post orationem dominicam indicant, siue clausulae solius, quam a CHRISTO traditam peculiaris appendicis et formulae instar seorsim recitare antiquitus coeperunt veteres, siue auctae sensim adiecta IESV CHRISTI et *spiritus sancti* mentione, qualis in *Graecorum* liturgiis deprehenditur: nihil vero demonstrant de clausulae authenticitate, quae in sacris *christianis* recitari potuisset post orationem, quae incipit a patre, et a quo luculenter satis disiungitur, etiamsi CHRISTVM auctorem non haberet. Quam ob rem cel. WETSTENIVS l. c. p. 327 ea verba de doxologia, quibus *graeci* formulam precum diuinitus constitutam claudere solebant, intelligit, quam nihilofecius ad CHRISTI sermonem pertinere operosissime negatum iuit.

Intemperantius scribere videtur cel. BREITINGERVS l. c. p. 250, postquam commemorauerat, quosdam in hac causa ad LUCIANI testimonium prouocare, ex quibus vnum duntaxat producit GOTTFR. OLEARIVM: *at quotquot viri docti haec Luciani verba animo a partium studio vacuo expenderunt, hanc interpretationem, seu potius violentam ad hypothesein accommodationem, reiciunt.* Quod nequam faciunt IO. GREGORY obseruat. c. 38 p. 162 etc. IO.

BAPT. COTELERIVS annot. ad constit. apost. l. 3 c. 18 p. 289, WHITBY l. c. p. 29 et cel. WETSTENIVS, vt alios praetereamus, quos nihilofecius neque ex doctorum virorum ordine proscribendos, neque partium studii infimulandos esse arbitramur.

§. XV.

Progredimur nunc ad *argumenta interna*, quorum minorem quidem quam externorum, non tamen omnino nullam rationem habendam esse existimamus eandem ob causam, qua nonnulli ad fecus sentiendum iucti fuerunt, quod authentia sermonum ad res facti pertinet, non aliter certe disceptanda quam rerum gestarum narratio, in cuius disputatione quamquam testes primum audiendi sunt et examinandi, ipsa tamen rei narratae vel probabilitas vel improbabilitas plane incredibilis negligi nequit. Quidquid vero horum argumentorum est, facile ad quatuor capita reuocari poterit. *Primum* in eo collocatur, vt ostendatur nihil continere clausulam controuersam, quod vel leuissimam erroris suspicionem facere possit. Temere et incassum susciperetur illud negotium, nisi constaret, non solum actum esse penitusque conclamandum de oraculi authentia, cuius argumentum indubiis doctrinis Deique sermonibus vere refragari appareat, longe vero maiorem testium auctoritatem requiri ad fidem oraculi faciendam, quod speciem falsi errorisque praebet, atque difficultatibus laboret; verum etiam id agere aduersarios, vt non aperte sed cuniculis eorum, quae hac clausula proponuntur, veritatem certissimam subruant et euertant. Dupliciter id tentatum fuisse merito dolemus. *Vnius* accusationis intempestiuae celebrationis DEI ipsa ven. BENGELII verba dabimus, qui *gnomonis* p. 50 haec scribit: „ Nam sanctificatur & glorificatur a nobis eo
„ ipso

„ipso coelestis Pater, dum vt Pater coelestis inuocatur, dum
„tantae res ab Ipso vno petuntur, dum omnia ad Ipsum so-
„lum referuntur. Celebramus Eum autem tali fere modo,
„quo Peregrinantes et Militantes contenti esse debemus. Vbi
„ad metam peruenerit vniuersitas filiorum Dei mera fiet in
„coelo doxologia. *Sanctificetur nomen Dei nostri. Venit re-*
„*gnum eius: facta est voluntas eius. Remisit nobis peccata: ten-*
„*tationem ad exitum perduxit, a Malo nos liberavit. Ipsius est re-*
„*gnum et potentia et gloria in secula. Amen.* Praesertim tem-
„pori illi, quò Dominus hanc formulam discipulis praescri-
„psit, conuenientior erat rogatio, quam hymnus. IESVS
„nondum erat glorificatus: discipuli vix dum capiebant am-
„plitudinem harum rogationum, multo minus vim gratia-
„rum actionis ei respondentis. Admodum veremur, ne
haec longe plura efficiant, quam vlla ratione excusari nedum
approbari poterunt. Si horum verborum opinionibus stare
liceret, supersedendum nobis esset omni celebratione Dei
diserta, explicita et solemni quoad hic peregrinamur et mi-
litamus, neque integrum foret PAVLLO obtemperare, qui
EPH. V, 19 etc. COL. III, 16 etc. alia omnia grauissime
monuit. Nec ipse CHRISTVS per hanc opinionem culpa
vacaret, qui nondum glorificatus IO. XII, 16 coll. tamen
v. 28, nihilofecius discipulorum populique acclamantis hy-
mnos solemnes LVC. XVIII, 37-40 et approbandos et a
criminationibus vt illi tempori conuenientissimos defenden-
dos duxit: vt taceamus et ea, quae ex MATTH. VIII, 15
etc. facile deduci possent; et perperam diuelli sibi que op-
poni, quae arctissime cohaerent neque disiungi iure possunt,
vt tam precibus officiisque DEVM colamus quam laudibus
celebrandis veneremur; et destinatam fuisse hanc formu-
lam non illi duntaxat tempori breuissimo glorificationem
CHRI-

CHRISTI praegressuro, sed omni aevo illam excepturo; et inexcusabilem iniuriam fieri populo Dei sub veteri testamento, qui ante ipsam CHRISTI apparitionem nedum glorificationem, totus fuit in celebrando DEO, eiusque laudibus concinendis impensissimam operam dedit atque princeps et potissimum cultus diuini negotium ea in re posuit, quod ex PS. LXXXV - C, CIII - CVIII, CXI, CXIII, CXV, CXVII et CXVIII, neque minus CXXXIII - CXXXVI, CXXXVIII, CXXXV - CL aliisque innumeris testimoniis comprobatur. Altera vituperatio grauior fere est, atque ad formulam βαττολογίας inanisque vaniloquentiae infimulandam comparata. Quod ven. BENGELIVS ita comminiscitur l. c. „Scopus orationis dominicae hic est, vt doceamur paucis „petere ea, quorum indigemus v. 8, et ipsa oratio etiam citra doxologiam summam laudis diuinae imbibit: „ cel. BREITINGERVS autem mus. belu. tom. III p. 387 „Quid „quod etiam gloriae eius ac regni amplitudo ita commen- „clatur ac celebratur in prioribus petitionibus, vt plane „otiosa videri possit et superuacanea illa per supposititiam „clausulam repetitio: „ et cel. WETSTENIVS l. c. p. 327 „Parum etiam verisimile est, in tam breui et concisa oratione, „ne, magistrum optimum voluisse ταυτολογεῖν, postquam „comminate 7 adeo expressis verbis πολυλογίαν dampnasset: „quid enim sensu differunt σοῦ ἐσιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις „καὶ ἡ δόξα, et ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενεθήτω τὸ θέλημά σου. „ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου; „ sed idem hic veremur, quod supra. Nam ipsae petitiones secunda et tertia adeo cohaerent cum prima, ex eaque tam euidenter consequuntur, vt inanis opera in illis seorsim rogandis consumeretur, si ratio haec quidquam valeret. Sicut CHRISTVS grauissimo interdicto v. 7 et 8 verbosae vanitati in precando obuiam iuit; ita

ita etiam sapientissime ipso exemplo cauere voluit, ne importuno nimiae paucitatis studio omnis Dei cultus supplicationibus non magis quam celebrationibus peragendus euanesceret. Sola certe inuocatio et religiosa pronuntiatio nominis diuini omnem et supplicationem et laudationem Dei imbibit atque complectitur, neutram tamen excludit. Accedit quod CHRISTVS suos docere voluit hac doxologia, nihil detrahi de necessario DEI imperio perfectionumque fastigio, illis supplicationibus praegressis, quibus sanctificationem nominis, aduentum regni et voluntatis impletionem DEVM rogamus, sed confirmari potius illarum necessitatem, rerumque expetitarum spem certissimam, commemoratione harum doctrinarum sine vlla inanis iterationis formidine facta.

Non ignoramus, haec omnia, quae ad culpandam clausulam controuersam proferuntur ab iis, qui illi nolunt, hypothetice tantum disputari, posita illius pio commento excogitatae interpolatione; neque aliis vitio vertemus, quae sibi licere atque cum reuerentia CHRISTI consistere posse putarunt: nobis tamen hunc modum sollicitandi infirmandique authenticam verborum ipsius nunquam permetteremus, ut antequam aliunde indubie constet planeque euietum sit, ipsi omnino abiudicanda esse, criminationibus traducantur, atque suspicionibus longe arcessitis verique dissimillimis onerentur; inprimis si intelligeretur vel speciosissimis obtrectationibus nihil profici ad caput causae cognoscendum diribendumque.

§. XVI.

Alterum horum argumentorum desumitur a laudabili *Iudaeorum* consuetudine non facile supplicandi DEO precibus paullo longioribus solemnique oratione sine doxologia laudumque diuinarum celebratione, quam in praecipienda suis precum solemnum formula CHRISTVM neglecturum

D

fuo-

suoque exemplo et ipsa re improbatum fuisse veri dissimilimum est: inprimis quod non solum superstitione vacat, verum etiam auctoritate librorum diuinitus scriptorum nititur, qui frequentissima huiusmodi doxologiarum exempla praeiuerunt; ex quibus vnum duntaxat commemorabimus prioris *Chronicorum* libri capite ultimo v. 11 et 12 obuium, ubi singulae praedicationes occurrunt, quibus ipsa haec clausula ad DEVM celebrandum vitur. Haud parum intenditur haec probabilitas, si instituta comparatione formulae huius atque inprimis clausulae ipsiusmet cum precum et doxologiarum formulis apud *Iudaeos* antiquitus vsu receptis apparet, illam adeo accedere ad harum similitudinem, vt ex iis composita esse atque tota, quanta est, constare videatur. Quod copiose effecerunt IO. GREGORY l. c. p. 163 etc. IO. LIGHTFOOT hor. *hebr.* in *Matth.* ad h. l. f. oper. tom. 2 p. 302 etc. CHRIST. SCHOETTGENIUS hor. *hebr.* in n. t. p. 64 et cel. WETSTENIUS l. c. p. 327.

Plane differt, penitus saltem disiungi potest haec sententia ab illorum opinione, qui et integram precum formulam et hanc inprimis illius clausulam ex *Cabbala* deriuare, ad *cabbalistarum* saltem placita accommodare et interpretari voluerunt. Quam ob rem nec eorum quidquam hic disputabimus, quae ad hanc opinionem spectant. Neque illorum nos immiscebimus disceptationi, qui doxologiam hac clausula exhiberi negatum iuerunt, quam aetiologiam precum praegressarum vocare maluerunt, ipsa particulae *ὄτι* significatione aetiologica inducti: quod vtraque denominatio clausulae huic apprimè conuenit, atque licet aetiologiae supplicationum latius pateant, nulla tamen doxologia cum precibus fuis coniuncta locum habere potest, quae non simul aetiologica sit ad fiduciam et spem testificandam pariter ac confirmandam comparata. Quod ipsae *Iudaeorum* doxologiae abunde comprobant, particulis aetiologicis plerumque exorsae. Illud tamen

men

men intactum praetereundum esse non videtur, quod cel. BREITINGERVS ex prava et erronea interpretatione formularum et precandi et celebrandi DEVM, quas CHRISTVS imitatus fuisse dicitur, a sequioribus *Iudaeis* facta perperam colligit m. h. t. III p. 614-616 *Iudaeos* nihil habuisse, quod Dominus imitari aemularique potuisset, quum ipsa harum formularum verba ex illorum mente in alienum sensum detorta regno CHRISTI aduersentur. Vt enim taceamus, antiquam *Iudaeorum* ecclesiam, quam CHRISTVS imitatus dicitur, detorsionis illius vniuersae ream agi neutiquam posse: indubium est ipsiusmet consuetudinis celebrandi Deum in precibus confirmationem aequae dignam fuisse CHRISTO ac vindicias verborum in his formulis obuiorum atque ex oraculis diuinis desumptorum a detorsione et deprauata interpretatione.

§. XVII.

Tertium argumentum subministrat frequentior doxologiarum huiusmodi vsus tam apud viros diuinitus actos, CHRISTIque legatos, quam inter veteres *Christianos* in sacris publice faciendis: quem neutri vel excogitaturi vel a *Iudaeis* traducturi vel approbaturi fuisse videntur, nisi ipsiusmet CHRISTI auctoritatem et exemplum illam consuetudinem et suadere et confirmare existimassent. Non loquimur de hymnis laudumque DEI celebrandorum officio, quod cum aliunde tum ex veteris testamenti locis innumeris locum habere potuit: sed de doxologiis, quas et scriptores diuinitus inspirati sermonibus litterisque suis inferendas esse duxerunt, quarum nonnullae I TIM. I, 17 c. VI, 16; IVD. 25; et ROM. XVI, 27 huic clausulae adeo assimiles sunt, vt ex illa confectae esse videantur, et vetustiores populi CHRISTI doctores precibus et supplicationibus finiendis adiiciendas esse censuerunt. Plura exempla ipse con-

gessit cel. WETSTENIUS l.c. p. 327 ex ROM. XI, 36; GAL. I, 5; PHIL. III, 20; EPH. III, 21; 2 TIM. III, 18; HEBR. XIII, 21; 1 PET. III, 11; V, 11; 2 PET. III, 18; APOC. I, 6; VII, 12.

Quo antiquiorem illam consuetudinem finiendi preces publicas et supplicationes solemnes doxologiis faciunt, et quo speciosius ad vniuersos sacrorum CHRISTI sectatores pertinuisse asserunt, qui exinde clausulam in MATTHAEVM sensim irrepsisse opinantur, eo magis intendunt vim huius argumenti. Quam ob rem rectissime post alios pronuntiauit IO. CHRISTOPH. WOLFFIUS cur. philol. tom. I p. 133: *verisimilius est, verba haec ex contextu Matthaei in Liturgiis, quam ex his in illum translata fuisse.*

§. XVIII.

Quartum denique argumentum, neque postremum, etiamsi vltimo loco commemoretur, ex ipsa probabilitate longe maiore petitur rationis, qua ex vna parte fieri potuit, vt sermo CHRISTI apud MATTHAEVM hac precum clausula truncaretur a nonnullis, interprete imprimis latino, cuius potissimum auctoritatem sequuntur, qui eius authenticitae refragantur; quam modi et opportunitatis ex altera parte, qua augeri potuisset humana accessione interpolarique eo successu vt lacinia insuta ad vniuersos codices *graecos* atque tot interpretes supra productos propagaretur. Quod ne leuissima quidem veri specie concipi et explicari potest sine coniectura et diuinatione de originibus clausulae ex liturgiis veterum repetendis: quam tamen insigniter improbabilem atque penitus incredibilem esse nemo facile inficiabitur, qui secum reputauerit praeter ea, quae §. XVII disputauimus, et rationem nullam ne tolerabilem quidem dari posse, cur nusquam compareat interpolatio apud LV-CAM, soli MATTHAEO inserta iisdem vbique verbis, licet

licet doxologiae liturgicae apud veteres verba formulasque mirifice variant; et ipsam doxologiarum in liturgiis obuiarum recitationem ab alio quam precum et supplicationum recitatoribus factam nemini facile persuadere potuisse, pertinere eosdem ad ipsas precum formulas earumque partem constituere atque eiusdem cum precibus originis et auctoritatis esse, nisi id aliunde constitisset de hac CHRISTI formula. Ex altera vero parte in truncatione non solum negligentiae locus esse potuit, qua librarii et interpretes abripi possunt ad praetereundam sermonis particulam, nunquam vero ad infarciendam: verum etiam consilio quamuis imprudente interpretis *latini* omitti potuit clausula, inducti LVCAE auctoritate, cuius euangelium citius per *Italiam* innotuit, *latineque* redditum fuit, quam MATTHAEI, ad sermonem CHRISTI verbis apud hunc vnum obuiis truncandum, quae ipsi aliis difficultatibus obnoxia esse, atque tam sermonem CHRISTI interrumpere, nimiumque diuellere comma 14 a 12, quam interdicto c. 7 et 8 aduersa videri potuerunt.

Inter regulas cautionesque ad examen variarum lectionum N. T. necessarias, quas cel. *Wetstenius* in prolegomenis anno 1730 editis capite 16 proposuit, in recens editis vero suppressit, pag. 179 haec comparet: *inter duas variantes lectiones, si quae est εὐφωρότερος, aut planior aut graecantior, alteri non protinus praeferenda est, sed contra saepius, quae in glossematum inprimis et interpolationum examine magni momenti est, neque hic negligi debuisse: vbi quo operosius cumulantur suspiciones et difficultates ex contextu verborumque CHRISTI apud MATTHAEVM ordine et cohaerentia, eo improbabilius redditur consilium infarciendi ea, quae sermonem impeditiorem efficere, non expedire aut difficultatibus leuare potuerunt. Ex canonibus criticis MASTRI-*

CHII decimus sextus et vicesimus sextus idem confirmant.

§. XVIII.

Postremum stadium concitatus decurremus, argumenta fecus sentientium eodem ordine, quem in approbanda sententia nostra secuti sumus, examinaturi, breuiter tamen et succincte, ne dissertationis limites transgrediamur. In testibus primi ordinis falsos primum et commentitios a veris discriminabimus, vt horum insignis paucitas appareat. MILLIUS l. c. p. 14 quinque codices producit, cum significatione plurium clausula destitutorum in catenae *graecae* margine obuia, his verbis: „ὅτι σου -- τοὺς αἰῶνας deest in Steph. „*B. cant. cod. Vatican. cod. vetusto aliquo apud Saubert. commentar. in Matth. comp. (τὸ, ὅτι σου - - - ἐν τισιν οὐ κεῖται μέ- χει τοῦ αἰῶν. Caten. gr. in biblioth. caesarea).* „ Idem repetit editor n. test. *graec. angl.* p. 539 etc. addita ad magnificentius extollendam codicis *vaticani* auctoritatem hac descriptione, *in vncial lettres suppos'd to have been writ about 1200 years ago.* Nouum testem excitauit b. BENGELIUS l. c. p. 462 „non habet insignis codex *Baf. γ.* „ cuius varias lectiones primus publicauit. Idem factum est a cel. WETSTENIO cum codice secundi ordinis 17, l. c. p. 326. Scholiastae prouocationem supra iam examinauimus §. III. Ex reliquis septem codicibus, quatuor dispereant necesse est, si curatior illorum cognitio instituitur. De *vaticano* non vrgebimus conformitatem cum *latino* interprete insignem, qua cel. WETSTENIUS l. c. p. 24 etc. multum de ipsius auctoritate detrahit: sed duo haec commemorabimus, primum perperam creditum fuisse a bene multis, *complutensem* editionem huius codicis lectionem referre, qua opinione abreptus est MILLIUS ad cumulandas lectiones *vaticani* codicis ex *complutensi*

plutensi editione falso effictas; deinde, exstare clausulam in *romanis* codicibus, tam antiquissimo *vaticano* quam reliquis a **CARYOPHILO** collatis. **STEPHANI** secundum codicem et *cantabrigiensem* vnum esse et eundem, nemo nunc ignorat, de quo cel. **WETSTENII** l. c. p. 28 etc. conferri meretur. *Ravianus*, quem **SÄVBERTVS** excitavit, sen *berolinensis* cel. **WETSTENII** alterius classis 110, ex *complutensi* editione ad verbum, ne demtis quidem mendis, transcriptus fuit, quod ibidem efficitur p. 58 etc. *Complutensis* vero editio tantum abest, vt codices aequet, vt ne illorum quidem auctoritatem solam sequatur, satis frequenter ad *latini* interpretis sententiam attemperata. Praeclare hac in re nobiscum sentit b. **BENGELIVS** l. c. p. 463, eo tamen inexcusatio **MILLIO**, qui codices pro antiquis admodum magnaeque auctoritatis habitos longe plures in sollicitanda clausulae authenticiae sequi sibi visus est. Iam dispiciemus auctoritatem trium, qui soli remanent, codicum. *Cantabrigiensem graecolatinum* copiose describit cel. **WETSTENIVS** p. 28-38, *basileensem* vero p. 42-44, quem b. **BENGELIVS** tertium vocat, et *regium parisiensem* secundi ordinis 17 *graecolatinum* p. 47; atque tandem p. 326 ipse fatetur singulos hos tres codices *ad latinam versionem interpolatos esse*: quod idem est ac si intestabiles dicerentur, omnisque illis peculiaris auctoritas abiudicaretur distincta a *latini* interpretis, quem sequuntur.

Recte egit b. **BENGELIVS**, quod codicem *uffenbachianum* 7 testibus non annumeravit: quum non solum aetate destituatur, quod ipse observavit l. c. p. 463, verum etiam libelli precum vna cum quibusdam n. test. particulis ad liturgicos potius, quam ipsiusmet novi test. codices referantur.

§. XX.

Ex testibus secundi ordinis primus comparet *latinus* interpretis:

terpres : cuius plerosque codices clausulam praeterire non inficiamur. Neque tamen adeo vnanimem esse et illustrem hunc consensum existimamus vt debilitari nequeat. In vetustioris versionis vulgatae, quam *italam* vocant, codice praestantissimo *brixiano* a IOH. BLANCHINO edito in *Euangelario quadruplici* diserte legitur clausula vol. I p. 39. De codice *Sangermanensi*, idem perhibet PET. SABATIER bibliorum vers. vet. *italicae* tom. 3. p. 34. Recentiores ab ipso b. BENGELIO commemoratos p. 461 non testabimur. Vculam postremam *Amen* in versionis *hieronymianae* codicibus extare indubium est, ab HIERONYMO vero demum adiectam atque non ex MATTHAEI auctoritate, sed ex consuetudine ecclesiastica insertam fuisse, confidentius asseuerauit b. BENGELIVS p. 467 quam argumentis approbavit : cui certe nemo adstipulabitur neganti hanc vocem deprehendi apud CYPRIANVM, ea argumentatione vso *nam etsi textus habet, tamen commentarius copiosus non habet*, quod inuerti potius debuisset, quum mentio in explicatione duntaxat facta longe probabilius ad consuetudinem coetuum sacrorum spectare posset, quam eiusdem commemoratio in recitatione verborum textus. Nulla praeterea ratio reddi potest, cur HIERONYMVS in MATTHAEO tantum inferuerit hanc vocem, in LVCA vero idem facere neglexerit, aut plura ex consuetudine ecclesiastica infarcire noluerit, quae longiorem certe clausulam liturgicam a *latinis* etiam vsurpatam ipsi exhibuit, quod *pseudoambrosii* de sacram. testimonio satis constat, quem, quisquis demum fuerit, antiquiorem versionem *italam* sequi supra memoratus SABATIER euictum dedit.

Ex illis, quae supra (§. XVIII) disputauimus, facile intelligi potest, non solum qua ratione in vetustissimis versionis
latinae

latinae codicibus omitti potuit clausula, verum etiam cur HIERONYMVS solam vocem postremam retinendam putauerit, in pluribus codicibus *latinis* iam obuiam et a CYPRIANO confirmatam, in reliquarum vocum omissione a plerorumque codicum *latinorum* lectione discedere noluerit, ne suspiciones temere mutatorum suisque accessionibus auctorum librorum diuinitus scriptorum confirmaret ipseque auget. B. BENGELII argumentationem, qua ex locutione *Hieronymi* vocem *Amen*, *signaculum orationis dominicae* appellantis colligit eundem censuisse illam a MATTHAEO perscriptam non fuisse, non intelligere ingenue fatemur; vim saltem illius non perspicimus, quum ipsimet hanc vocem et integram clausulam pro *signaculo orationis dominicae* habeamus, sed authentico, et ab ipso domino precum formulae appposito.

§. XXI.

Reliquarum versionum cel. WETSTENIVS p. 326 et BREITINGERVVS m. h. tom. 5 p. 255 etc. solas producant *copticam* et *arabicam*. MILLIVS p. 14 addit *saxonicam* ipsumque euangelium *Nazaraeorum*. Singulas seorsim dispiciemus. De *copti* interpretis auctoritate ipse b. BENGELIVS multum detrahit professus p. 409 eum vel cum *latina* vel *syriaca* versione congruere, quam priorem hic sequi fatemur, licet illum ex immediatis reliqua interpretibus non excludamus. De *arabica* cognosci poterit ex illis, quae supra (§. VIII) abunde disputauimus. *Anglosaxonicae* a THOM. MARESCHALLO editae, vbi clausula omnino deest p. 15 excepta tamen voce *Amen*, addimus liberaliter OTFRIDI euangeliorum librum, qui p. 202 editionis *basileensis* 1571 eadem exhibet; vtraque tamen versio vulgatam indubie sequitur. De *Nazaraeorum* euangelio deperdito neque statui quidquam potest ex silentio HIERONYMI, quod MILLIVS

E

facit

facit his verbis, e quo cum orationis huius partem citaret Hieronymus coronidem ipsam sane, si comparuisset illic, nunquam prae-teruisset intactam; neque si reliqua concederentur, versionibus immiscendum esset quidquid demum coniceretur, quum diuersum plane fuerit a graeco MATTHAEI euangelio, fatente ipso MILLIO proleg. §. 42 etc.

A cel. WETSTENIO ad recentiores versiones prouocari his verbis: „versio tigurina Leonis Iudae *δοξολογίαν* vncis „inclusit, in germanica vero editione anni 1528 plane omisit: „merito miramur, quod nihil auctoritatis habent, et ratio facti satis euidens et indubia facile apparet.

§. XXII.

Tertii ordinis testium, ad quos harum partium patronis confugiendum est, tantus numerus excitatur vt verendum omnino sit, ne multitudine obruamur. MILLIUS p. 14 haec habet: „deest in - - - Tertull. Cyprian. Hieron. „Chromat. Ambros. Augustin. Omittunt latini omnes, teste „Grotio; vetustiores scilicet. Auctor enim operis imperf. „in Matth. qui *δοξολογίαν* hanc explicat (quod idem et de aliis „Latinorum, si qui eam agnoscunt, dictum volo) inferioris „aetatis est; noni puta vel decimi seculi. E Graecis Orig. „Nyssen. Auctor catech. mystag. (seu Cyrillus, seu Cyrillo poste- „rior quisquam) etiam vbi dominicam orationem ex professo „interpretantur. „ His addit b. BENGELIUS Caesarium, Hilarium pictauiensem, Petrum Chrysologum, Victorem Capuanum, Fulgentium, Martialem, Venantium Fortunatum, Gregorium I rom. Isidorum hispalensem, et Petrum laodicensem, quid quod ipsos Bagomilos et Mahometanorum formulam precum, quam orationem Iesu filii Mariae vocant, atque gnomonis p. 50 Euthymium: cel. WETSTENIUS vero p. 326 Irenaeum l. I c. I, Maximum, Germanum Cpl. Iuencum, et Sedulium. Antequam

quam hanc nubem turmamque testium vndique coactam singulatim lustremus, de vniuerso hoc testimoniorum genere tria praemonenda esse putamus. *Primum* variatio lectionum, quae Patrum allegationibus nituntur, inprimis si omissionibus constant, tunc demum alicuius momenti est: si vel ipsorummet scriptorum testimonium deprehensae ab ipsis varietatis lectorumque verborum prout recitantur accedit; vel aliunde compertum est et exploratum, eosdem codicem ad manus habuisse, neque memoriter retulisse verba locorum memoratorum. *Deinde* patres, qui *graece* vel non scripserunt, vel ne sciuerunt et intellexerunt quidem, testes versionis sunt, qua vtuntur, atque adeo testium testes. Sic recte omnino EPHREM *syrus* ad *syriacae* versionis lectionem comprobendam, ad *latinae* veteris CYPRIANVS, AMBROSIVS aliique producuntur, licet iure suffragii testimoniique destituantur, si de ipso textu *graece* cognoscitur. In caussa *denique* hic agenda nulli scriptores audiendi sunt inter testes contra authenticam clausulae, qui orationem dominicam duntaxat vel recitarunt vel explicarunt vt partem sacrorum, inprimis, si nullam mentionem fecerunt euangelistae, vnde illam desumserint. Quodsi enim LVCAM secuti fuerunt, indubium est explicandae aut commemorandae clausulae locum non fuisse. Idem valeret, si vel maxime constaret recitasse illos orationem ex MATTHAEO, quod existimare potuerunt consuetudine liturgica inducti, hanc clausulam, etiamsi authenticam et a CHRISTO profectam atque a MATTHAEO in litteras relatum, non partem constituere ipsiusmet orationis sed appendicem et epilogum, seu doxologiam vel ad animum CHRISTI praeuentis hanc supplicationis formulam exprimendum, ita comparatam, vt doxologiae epistolis Apostolorum insertae, vel ad praecipendam

conceptorum verborum formulam celebraturis Deum, quod communiter et in coetibus tantum sacris fieri debere putarunt. Alia plane ratio est commentatorum, qui MATTHAEVM explicatum iuerunt, vt CHRYSOSTOMI aliorumque supra adductorum. Vt haec singula artis criticae peritis facile approbari posse, atque demonstratione operosa ne indigeré quidem visum iri speramus: ita omnis haec numerosa auctoritas non solum insigniter imminueretur, verum etiam plane concideret et euerteretur, si vel sola harum regularum ope non minus ORIGENEM, CYRILLVM *hierosolymitanum*, GREGORIVM *nyssenum*, quam *Latinos* patres in vniuersum omnes intestabiles, reliquos vero perperam et falso adductos, pronuntiarem. Ne tamen vel pertinacioribus aduersariis minus satisfacisse videamur, neque bene multa praetereamus, in quibus vel fidem vel industriam et sollicitam curam vel aequitatem quorundam desideramus; subibimus onus potiores saltem audiendi atque curatius examinandi.

Vt delectu utamur, primum ex *Graecis* percontabimur tam IRENAEVM, etiamsi non integer sed maiori ex parte *latina* duntaxat versione perquam imperfecta ad nos peruenit, quam inprimis ORIGENEM, CYRILLVM, GREGORIVM, CAESARIVM et GERMANVM; deinde ex *Latinis* triumuiros TERTVLLIANVM, CYPRIANVM et HIERONYMVM. Reliquorum examen non magis necessarium reputabunt, qui a partium studio absunt, quam LV- THERI in catechismo vtroque, ERASMI, PELLICANI, BVLLINGERI, BV-CERI, CAMERARII, SCVL-TETI, GROTHII aliorumque recentiorum, quos celeb. WETSTE- NIVS excitauit.

§. XXIII.

IRENAEI verba haec sunt lib. I c. I §. 5 ed. *grabianae*

p. 16

p. 16 ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς Εὐχαριστίας λέγοντας, εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰῶνων κ. τ. λ. Vnde cel. WETSTENIVS colligit
distingui hanc formulam vt precationem ecclesiae, a verbis
CHRISTI et PAVLI, quorum in praegressis mentio facta
fuit; idque efficere, non pertinere doxologiam ad verba
CHRISTI apud MATTHAEVUM recitata. Verum in hac
argumentatione consecutionem desideramus. Illam enim
formulam hic commemoratam nemo vnquam CHRISTI ver-
bis attribuendam esse censuit, quam non ex oratione Domi-
ni sed ex *Eucharistia* conceptis verbis peragenda desumptam
esse ipsemet IRENAEVUS diserte perhibet, qua denomina-
tione sacrae coenae celebrationem pluribus precum formu-
lis peractam antiquitus insignitam fuisse satis constat.

Neque negavit IRENAEVUS niti hanc formulam eccle-
siasticam auctoritate CHRISTI et Apostolorum; contrarium
potius ex ipsa hac excitatione illius ad confutandos aduersa-
rios apparet. Multo minus autem ex silentio IRENAEI, in
praegresso sermone ad hunc locum MATTHAEI non pro-
vocantis, quidquam recte colligitur, quo authenticam eiusdem
sollicitari possit: quum ea duntaxat scripturae sacrae loca ae-
nas commemorantia proferantur, quibus haeretici ad errores
suos exornandos abusi fuerant.

§. XXIII.

ORIGENIS auctoritas maioris omnino facienda est
quam CYRILLI *hierosolymitani*; neutra tamen id efficeret,
quod exinde colligitur, si vel longe maior esset. Prior enim
libro *περὶ εὐχῆς* §. 18, operum a CAR. DELARVE edito-
rum tom. I p. 226 etc. discrimen formulae harum precum
apud MATTHAEVUM et LVCAM obviae ostensurus, v-
tramque recitat, priorem clausula aequae destitutam ac po-
steriorem: nihil autem pronuntiat vel commemorat vnde

demonstrari possit, non existisse eandem apud MATTHAEVM, quod ex sola neglectione recitationis nondum apparet, quæ aliunde proficisci potuit; quod existimauit, appendicem hanc nullam illarum partem facere (§. XXII), sed eadem ratione illis adiectam et reliquo sermoni ab ipso CHRISTO insertam fuisse, qua similes doxologiae ab Apostolis frequenter adhibitæ fuerunt (§. XVII). Alter vero totus in eo est, ut *catechesi mystagogica* quinta orationem domini, prout in sacris publicis ad peragendam sacram coenam recitari suo tempore consuevit, interpretetur: ubi §. XV quidem, editionis *oxoniensis* 1703 p. 200, hanc clausulam omittit; tantum tamen abest ab oppugnanda vel sollicitanda illius authentia, ut potius illis, qui id agunt, vnicum verisimilitudinis argumentum, quo factam ex formula liturgica interpolationem aliis persuaderi posse existimant, penitus eripiat, quum testatissimum faciat, suo tempore in liturgia publica nihil comparuisse, quod eiusmodi additamento verborum CHRISTI occasionem præbere potuisset (§. XVIII).

Suspicionem, quam *catecheses mystagogicae* nonnullis fecerunt, qui reliquas duodeviginti ad *competentes* a CYRILLO profectas esse agnoscunt, nec morabimur nec urgebimus, ne difficiliore esse videamur. Ad ORIGENEM ab illis prouocari, auctoritatemque ipsi prærogatiuam deferri qui orationem domini, LVC. XI, 2-4 ex recepta lectione obuiam, multiplici interpolatione auctam fuisse existimant, mirum nemini videbitur, facileque cel. WETSTENIO, b. BENGELIO aliisque idem opinatis condonabitur: illis vero iure vitio vertitur, qui truncationi verborum CHRISTI apud LVCAM refragantur, quæ dubio careret, si ab hac ipsiusmet auctoritate standum esset.

§. XXV.

Quidquid ex GREGORIO *nysseno* præsidii desumitur

tur

tur ad impugnandam authenticam doxologiae, sola illius praetermissione absoluitur in explicatione orationis domini ab eodem facta. In sermonibus enim quinque, *εἰς τὴν προσευχὴν* habitis, quibus has domini preces explicatum iuit, tom. I operum *Parisiis* 1638 editorum p. 712-761 obuiis, quintam homiliam commemoratione liberationis a malo finit, sine vlla mentione doxologiae. Quod nihil omnino demonstrat praeter consuetudinem veterum recitandi has preces sine doxologia, prout apud LVCAM leguntur, habendique illarum clausulam apud MATTHAEVUM non pro parte illarum necessaria, sed peculiari formula celebrandi Deum. Ea certe verba, quibus ipsa homilia finitur, *ὅτι αὐτῷ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα ἀμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν*, ad preces domini non referuntur, licet ipsius exemplum imitentur. Quae celeberr. BREITINGERVS *mus. helu.* tom. V partic. 18 §. 6 p. 238 etc. ex hoc GREGORIO protulit reliqua his verbis: „quam coniecturam non parum iuuant, quae idem „GREGORIVS l. c. de promiscuo vsu doxologiae in sacris „memorat: *Graeca ecclesia*, inquit, *orationi dominicae aequae* „*subiungit hanc clausulam et aliis precationibus; ut illi, quae inci-* „*pit, ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν κ. τ. λ. Eucholog. fol. σγ' B.* et quae sequuntur vsque ad verba *in finitis prope locis*, nusquam apparent apud GREGORIVM *nysseum*, sed insigni et memorabili errore ex IO. GREGORIO seu GREGORY, saeculi XVII scriptore *anglo*, cuius supra (§. VIII) mentionem fecimus a b. BENGELIO p. 465 *latine* prolata, ad verustissimum saeculi quarti scriptorem *graecum* transferuntur; qui neque *euchologion* neque *typicon* ecclesiae *graecae* excitare potuit.

Non exprobramus celeb. Viro hunc errorem, multo minus malae fidei ipsum insinulamus: lectores tamen monendos

dos

dos esse existimamus, ne allegationibus temere fidant, neque sibi persuadeant in hac caussa disceptanda ab omnibus, qui patrum auctoritates iactant, inspectos lectosque fuisse testes adductos. Vaga excitatio, qua b. BENGELIVS vtitur, offendiculo esse potuit illius exscriptori; cuius certe errorem excusat, bona fide commissum, lectoribus tamen minori detrimento futurum, si auctorem transcriptae excitationis nominasset, vbi facilius quiuis expiscari potuisset verum commemorati longioris sermonis auctorem.

§. XXVI.

CAESARII vnum duntaxat locum adducit b. BENGELIVS p. 460 et ex eodem cel. BREITINGERVS l. c. p. 239, qui dialogi I quaestione 29, *biblioth. veterum patrum, Lutetiae* 1624 editae tom. I p. 564 comparet; τῷ δὲ ἀγγέλῳ ἐπόμενοι καὶ ἡμεῖς, οἷον ἐνισχύομεν, ἐπινικίως τὸν Χριστὸν ἐν τῷ καιρῷ τῆς θείας τῶν μυσικῶν τελετῆς βοῶντες, ὅτι σου τὸ κράτος καὶ ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα. Alterum adiecit cel. WETSTENIVS p. 326, qui dialogo tertio quaest. 116 deprehenditur l. c. p. 621, ἀλλὰ καὶ τῶν παρὰ τῶν ἱερέων ἀκούομεν τῷ Θεῷ εὐχαριστίαν ἀναφερόντων καὶ τὸ κράτος κατὰ πάντων ἀποτεμόντων, ὅτε φασὶ: τὸ κράτος, καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. ἀμήν. Verum nullis fideculis ex hoc teste plus extorqueri poterit, quam doxologiam solemnem in eucharistia celebranda vsitatam similem quidem fuisse doxologiae apud MATTHAEVVM obuiaae, atque probabiliter ex eadem desumptam ipsi saltem accommodatam, non tamen eandem plane sed auctam insigniter varieque immutatam. Quod qua ratione de authentia clausulae orationis domini quidquam derogare possit, penitus ignorare fatemur. Idem de testimonio GERMANI *constantinopolitani* pronuntiandum est, qui in *μυσικῇ θεωρίᾳ bibliothecae*

cae

caae cit. tom. 2 p. 162 obuia, doxologiam liturgicam in celebratione sacrae coenae recitari solitam ita exhibet: ὅτι τοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος κ. τ. λ.

A celeb. WETSTENIO inter explicatores orationis domini *graecos*, qui illam totam, quanta est, ex professo exposuerunt, huius tamen appendicis nullam mentionem fecerunt, MAXIMVS quoque refertur: quod, si de ipsius *μυσταγωγία* intelligi debet, insigniter a vero aberrat, quum c. 20 *bibliothecae* cit. tom. 2 p. 186 significatio symbolica quidem orationis domini seu finis et ratio, cur in celebratione sacrae coenae haec precum formula recitetur, ex professo explicetur, nulla tamen ipsiusmet precationis explicatio seu expositio exhibeatur; quam ob rem neque praeteritioni huius clausulae locus esse potuit.

§. XXVII.

TERTVLLIANVM testem produci contra authenticam doxologiae facile patimur: licet locus excitatus *de oratione* c. 8, editionis *venetae* 1744 p. 133, nihil perhibeat, quod controuersum sit; antiquitus enim orationem domini publice sine hac appendice recitatam fuisse apud omnes constat, neque ab illis negatur, qui eandem sermoni CHRISTI a MATTHAEO in litteras relato vindicant. Id vero aegre ferimus, iactari ab oppugnationibus tam peritiam linguae *graecae* in TERTVLLIANO, ad suspicionem faciendam textus *graeci* ab eodem consulti, etiamsi versionis *italae* verba vbiuis appareant; quam superstitibus illius tempore libros *αὐτογράφοις* virorum diuinitus inspiratorum, licet neque locus libri *de praescriptione haereticorum* c. 36 p. 215 ad illam opinionem confirmandam adductus, mentione *authenticarum* litterarum Apostolorum apud ecclesias apostolicas recitatarum, quidquam pronuntiet, quod ad illarum *αὐτόγραφα* ibidem

F

obuia

obuia iure trahi possit; neque, si vel maxime concederetur, in euangelium MATTHAEI quadraret, cuius *αὐτόγραφον*, si post euerfionem *Hierosolymorum* conseruatum fuisset et al cubi apparuisset, sine dubio dirimere potuisset dissensionem antiquitatis de lingua eiusdem *authentica*. De CYPRIANO idem plane valet, qui certe libro *de oratione dominica* editionis *parisiensis* 1726 p. 212 explicationem harum precum petitione liberationis a malo claudit, in reliquis tamen sermonis longius protracti partibus diserte commemorat, explicari a se formulam, prout publice recitari consueuerat suo tempore, cum praefamine tam sacerdotis *sursum corda*, quam plebis *habemus ad dominum*, sine adiecta mentione doxologiae a sacerdote recitandae.

In cassum prouocatur in hac disceptatione ad verba TERTULLIANI l. c. quibus nonnulla commemorat, quae apud MATTHAEVM has preces antecedunt: licet enim exinde confici nequeat, desumptam ab ipso fuisse orationem ex MATTHAEO, quae demta hac clausula eadem est apud vtrumque euangelistam; nihil tamen detrimenti caperet causa nostra, si vel maxime illud daretur, quum in ipso MATTHAEO doxologiam non pertinere ad ipsam formulam precum facile existimari potuit atque indubie creditum fuit.

§. XXVIII.

In HIERONYMI auctoritate adducenda ipsimet dissidere videntur oppugnatores. B. BENDELIVS p. 466 et ex eodem cel. BREITINGERVS m. h. tom. 5 p. 244 plurimum tribuit loco ex commentario eiusdem in MATTHAEVM, operum editionis anni 1684 tom. 9 p. 18 excitato, quod ipsemet profiteatur recognitionem *graeci* textus, atque ad canones *eusebianos* subinde prouocet. Verum explicatio vocis *Amen* abunde conuellit hanc opinionem, in qua HIERONYMVS, qui versionem suam presse sequitur, nullam tex-

tus

tus graeci mentionem facit, etiamsi abfuerit a versione antiquiore itala, et in graecis codicibus exfulare debuerit, si vera forent, quae a secus sentientibus de integra clausula statuuntur. Perspexisse haec existimamus cel. WETSTENIVM, qui hanc auctoritatem, quam certe non ignoravit, silentio praetermittendam duxit, atque ad solum eiusdem locum libro 3 *contra Pelagianos* tom. 2 p. 205 obuium prouocauit: ubi haec verba leguntur, post commemorationem praegressam reliquarum orationis huius petitionum, *ad extremum inferunt, sed libera nos a malo* etc. sine adiecta postmodum mentione huius clausulae; quae tamen a nemine hic requiri aut exspectari potuit, quod non solum a versione latina abest, qua HIERONYMVS utitur aequae ac aduersarii, quibuscum congregitur, verum etiam confutationis ex singularum orationis domini petitionum argumento et sine desumptae ratio et indoles doxologiae, etiamsi in latina versione existisset, allegationem atque ad praesens negotium accommodationem neutiquam admisit.

Reliquos testes sequiores planeque intestabiles si eadem, qua in potioribus et classicis vsi sumus, opera audire et examinare vellemus iniurii nobis videremur in lectorum et patientiam et dexteritatem intelligenter applicandi semel dicta sine superuacanea iteratione ad casus similes, in quibus eadem rationes valere debent.

§. XXVIII.

Ea, quae ad *argumenta interna* huius opinionis, quae nostrae aduersatur, referri possunt, pleraque iam occupauimus (§. XV - XVIII), vt nihil hic discutiendum superfit, praeter omissionem huius clausulae a LVCA, qui eandem omnino formulam cum MATTHAEO exhibet, doxologia tamen destitutam c. XI, 2-4: cuius praetermissionis nullam

rationem reddi posse opinantur, qui ab illis partibus stant, si clausulae indubia authentia constaret. Quod perinde a vero aberrat, ac si quis ex omissione integrae huius orationis in sermone longiore CHRISTI MATTHAEI cap. V. VII exhibito apud LVCAM c. VI, vbi summatim iteratur, suspicari vellet ipsam harum precum formulam, quanta est, apud MATTHAEVM subdititiam esse atque ex liturgiis veterum in sermonem de supplicationum indole irrepisse. Quidquid ad conuellendam improbabilem hanc suspicionem recte regerendum foret, de diuersitate vtriusque sermonis CHRISTI apud MATTHAEVM et LVCAM obuii, similis quidem immo vero eiusdem fere argumenti, admodum diuerso tamen et loco et tempore habiti: idem certe ad hanc euertendam obiectionem eo magis valet, quo euidentius apparet recitationem huius formulae a CHRISTO apud MATTHAEVM atque LVCAM alio tempore aliaque opportunitate factam fuisse.

Si quis pertinacius insistere vellet, ipsamque rationem requirere, cur CHRISTVS formulam harum precum vno tempore longiorem cum doxologia, alia vero breuiorem sine doxologia recitandam duxerit: dupliciter ipsi satisfaciendum esset. Vt enim nemo sine temeritate et praeuaricatione assensum illis doctrinis et sermonibus CHRISTI denegare potest, quarum rationes cognitae penitusque perspectas habere nequit: ita longe arrogantius praeuaricaretur, qui longiorem eiusdem rei vel enarrationem vel expositionem, quae alibi in sacris litteris breuior occurrit, tamdiu suspectam habere vellet, donec probabilis ratio efficiatur factae singularum sermonis longioris partium in breuiore non comparentium omissionis; quod quantopere quatuor Euangeliorum fidei officeret nemini obscurum erit. Accedit, quod CHRISTVS ea ipsa praetermissione doxologiae in iteratione praeeptae suis precandi formulae docere voluit, aequae licere vna cultus diuini parte, quae

I quae supplicationibus absoluitur, seorsim subinde fungi, quam coniunctim et communiter vna cum altera celebrandi DEVM venerandique ipsius perfectiones. Quod ipsa occasio huius iterationis apud LVCAM desiderare videbatur, vt homini de supplicationum formula ad exemplum a IOANNE baptista profectae sollicito satisfaceret. Perperam igitur haec libertatis in veneratione Dei significatio eo trahitur, vt CHRISTVM noua breuioris supplicationum formulae recitatione prioris auctoritatem abrogare voluisse existimemus.

§. XXX.

Emensi, quod nobis praescripsimus, stadium DEO O. M. supplicamus, vt suo in nobis beneficio et petitionibus obtestandi et laudibus celebrandi summum perfectionum suarum numen indulgentissime faueat, omnibusque, qui ipsum venerantur, longam et laetam ipsique aeternitati profuturam experientiam praestet *regni sui, potentiae et gloriae in secula perennaturae.* Quam ita complectamur desideriiis, et delectatione consensuque approbemus atque nostram faciamus, quotquot DEO frui cupimus, vt materiam et argumenta pariter ac rationes stimulosque inde repetamus confidenter rogandi obsecrandique *Patrem nostrum, qui in coelis est,* vt non solum ea omnia consequamur, quae CHRISTO auctore ad felicitatem nostram pertinent, verum etiam *regno, potentiae et gloriae ipsius per omnem vitam vniuersa opera nostra enixe inseruiamus,* donec ad consummatorum religionem transferamur aeternumque concelebremus eum, cuius est

regnum et potentia et gloria in seculum

Amen.

AESTVMATISSIMO
RESPONDENTI

SAL. PLVR. DIC.

P R A E S E S.

Quo longior excreuit dissertatio, quam publice tueberis, eo breuiores a me habebis litteras; prolixissimas futuras, si animo indulgere, aut ea omnia scribere vellem, quorum mihi et de TE et de hac disputatione TVA in mentem venit. Vtar igitur delectu atque potiora duntaxat commemorabo, quae non ignorari TVA, mea, aliorumque non omnino nihili referre videtur. Annus fere effluxit, ex quo in dissertatione hac elaborare coepi, partemque illius dimidiam typis exscribi curavi; quod ex diuersa commemorandi b. BENGELIVM ratione satis apparebit. Quae diuturnior mora ita se habuit. Destinaueram hoc scriptum alii auditorum meorum, cuius rogatu illum laborem subieram, ut haberet, in quo defendendo tirocinium poneret, dexteritatisque documentum daret, quod de se ex tabula publica recepit. Postquam vero necessarium iter caussatus reditumque ad specimen constituto tempore edendum pollicitus, siue solemnem consilium veritus, siue fraudem meditatus, leui saltem et ingrato animo, fidem publice priuatimque datam fefellit: scriptionem interruptam commodiorique opportunitati reseruata instaurare atque perficere nolui, priusquam certiozem haberem meliorisque fidei tironem, cui has partes concrederem. Quas quum plures sibi expeterent, simulac de illarum desertione constitit,

stitit, primas TIBI deferendas esse putavi, quod non solum ex quotidiano conuictu propius et familiarius mihi innotueras, verum etiam reliquos competitores praecesseras. De argumento dissertationis, tractandique ratione, qua in scribendo usus sum, nihil attingam. Vtrumque, si quid conicio, illis facile approbabitur, qui cum insignem utilitatem et necessitatem studii critici curatius colendi, quam plerumque fieri solet ab iis ipsis, qui illud praeseferunt, tum frequentiore impugnationem recens factam authenticae grauissimi huius oraculi, quam defensum inimus, non ignorant: neque illis, ut spero, displicebit, a quibus dissentendum fuit, si forte in conspectum illorum venerint hae vindiciae; quod et neutrarum partium res priuata agitur de integritate textus sacri intemerata conseruanda utrinque sollicitarum, et in contradicendo eam moderationem adhibuisse nobis videmur, quam patronorum alterius sententiae in bonas litteras merita requirunt. Venio nunc ad TEMET ipsum, quem sine publico testimonio ex disciplina mea non dimittam, in quam TE tradidisti iam rite finitis studiis, quae in academiis tractari solent. Tres enim annos in albertina regionomontana academia ex auditionibus tam philologicis, historicis, philosophicis et mathematicis excellentissimorum GÜTHERI, CHRISTIANI, KYPKII et b. KVNTZENII, quam theologicis venerandorum SCHVLTZII, KYPKII, ARNOLDI, LILIENTHALI, MOLDENHAVERI et b. SALTHERNII non mediocriter profecisti, emensusque illud stadium, nouum decursurus huc concessisti, ubi annum integrum, et quod excurrit, praeter institutiones excellentissimorum STIEBRIZII, MEIERI et HEVSLERI, scholis meis antitheticis, hermeneuticis, symbolicis et exegeticis in epistolam PAULI ad Colossenses assiduam operam dedisti, atque in amplificanda rerum diuinarum humanarumque scitu necessariarum intelligentia omnem industriam viriumque contentionem laudabiliter collocasti. Quod TIBI vere et ex animo gratulor, vna cum spe singulari, quam mihi fecisti, fore, ut salutarium doctrinarum, quas imbibisti, uberrimos
fructus

fructus et ipse capias in rem TVAM et ciuitati Sacrae referas feliciter. Vt id agas enixe per omnem vitam non TE hortabor, quod iam velle confido, sed DEVM O. M. precabor, supplicationibus meis TVISque communibus non defuturum, cuius ope et beneficio vel amplissimam eorum omnium, qui TIBI cupiunt, de TE conceptam spem facile sustinebis, confirmabis, augebis et superabis. Faxit benignissimum rerum nostrarum arbitri numen, vt non solum diu bene beateque viuas, verum etiam omne studium operam et industriam ad gloriam ipsius concelebrandam conferas, atque de utilitate publica ciuitatis sacrae insigniter merearis. Cuius voti damnatum nulla me TVI obliuio capiet, aut amoris mei apud TE memoriam delebit. Vale DEOque commendatissimus rem TVAM semper age rectissime. Dedi Halae ad Salam in acad. Fridericiana d. III Iulii cō lō cclliii.

VIRO
PRAENOBILISSIMO, DOCTISSIMO,
DISSERTATIONIS HVIVS
PRAEDICATIONEM OMNEM LONGE SVPERANTIS
DEFENSORI STRENVVO,
FAVTORI ATQVE AMICO SVO
LONGE AESTVMATISSIMO
SVAVISSIMO

S. P. D.

IOAN. AVGVSTVS VRLSPERGERVS, AVG.

S. S. TH. C. OPP.

Non consuetudini, quamvis aliàs valde laudabili, nec TVO
desiderio licet honesto: sed mutuae nostrae amicitiae, TI-
Blque non minus, quam mihi illud dandum putavi, ut has-
ce ad TE litteras scriberem; quae si minus concinne atque elegan-
ter erunt conceptae, scriptoris festinationi, si iusto prolixiores, di-
cendorum multitudini veniam beneuole dabis. Quo enim certius
id atque exploratius ambo habemus, breui temporis interuallo fore,
vt, in diuersissimas disiecti oras, remotissimi simus: eo magis omnino
prouidendum esse existimaui, ne, quae locorum distantia vt corpo-
re praesentes simus haudquaquam patietur, perniciosa simul et no-
xia animorum iunctioni euadat. Nihil enim, nisi bene ad nosmet-
ipsos attendimus, facilius euenit, quam vt eorum, in quos vehemen-
ter quidem propensi fuimus, absentiam, increbescente sensim sensim-
que obliuione, nimis indifferenter frigideque feramus. Quo ipso,
G
quum

quum amicitiae magis inimicum reperiri non possit, opera danda est, ut inuiolabilis nostrae fidei atque amoris pignus quoddam amicis exhibeamus, quod quoties contemplatur, saepe vero contemplantur necesse est, vetustae consuetudinis scintillas excitet, excitatione ad flammam quasi perducatur. Cumque ad amicitiae haud interrumpendae continuationem non facile fortiora in medium proferri argumenta poterunt, quam eadem ipsa, quae statim initio consuetudinem incundam non dicam suaserunt, sed vehementer poposcerunt: quid TE, Amice Optime! magis mouebit, nisi quum ingenue fuero professus, quatenus in te nostri amoris origo, quatenus progressus, denique fundamenta ipsa fuisse. In quo tamen negotio ita versabor, ut nec modestiam TVAM laedere, nec ipsemet quibusdam gloriosus esse videar. In omni veri nominis amicitia alia fundamenti loco quasi substernuntur, nec in illa unquam abesse possunt; alia mutuae benevolentiae gradus definiunt, amoremque vehementiorem reddunt et dulciorem. Primum illorum genus intellectus perspicacia, voluntatisque integritate conficitur, quo fit, ut et bonos omnes et non nisi bonos diligere nos oporteat; alterum vero maiori vel propensionum connatarum et ad virtutis normam bene ordinatarum similitudine, vel educationis, studiorum aetatisque conuenientia absoluitur; quae quidem postrema, quamuis in amicitia minoris habenda sint, plerumque tamen arctius animos copulant, quam illa priora et magis necessaria magisque secura. Sed quorsum haec disputo? Eo, ut optime intelligas, ab illo suauissimo temporis momento, quo propius mihi innotuisti, non me potuisse non TE diligere carumque habere. Qui tenerrimus quidem mentis meae in TE adfectus, quo lubentius in consuetudine TVA et familiaritate adqueieuit: eo insigniora magisque accelerata quotidie cepit incrementa. Amaui enim in TE animum digne de DEO diuinisque tam natura quam reuelatione cognitis cogitantem; magni feci pectus virtutis gloriaeque haud felicitiae, sed verae aeternumque manentis studiosissimum; miratus denique sum felicem illam mentis TVAE naturam et conditionem, cuius ope nunquam ita hilaris conspiciebaris, ut resultares laetitia, nunquam ita animo fractus, ut molestiam amicis creares. Quae omnia multaue alia cum diuinitus accepta grato tueberis animo,

animo, sic TIBI maximae laudi cedunt, et digna sunt, quae aliis
 imitationis causa publice proponantur. Sed ne in orationem ex-
 crescat epistola, vela contraham, ad tria, quae dicenda restant, re-
 vocaturus. Vnum rem ipsam spectat, quam sub Diuinis auspiciis
 conficiendam TIBI sumpsisti, TIBIque, et ob summa AVCTO-
 RIS EXIMII merita, cuius defendere asserta dignaris, et TVI-
 METIPSIVS in tuendo alacritatem dexteritatemque omnibus
 comprobendam dupliciter gloriosam; quam quidem TIBI eo con-
 fidentius gratulor, quo magis id perspectum habeo atque explora-
 tum, felicem in hoc negotio non sperari euentum debere sed certis-
 sime praesignificari. Alterum vota continebit sincerissima pro salu-
 te TVA magis magisque euehenda stabiliendaque in medium pro-
 ferenda; quae quidem eo erunt ardentiora, quo breuiora sunt, pau-
 corumque verborum arctis limitibus circumscripta. Ita scilicet
 fortunatus sis, ita per omnem vitam quouis felicitatum genere cu-
 mulatus, ut merita TVA postulare videntur, boni omnes optant,
 amici vero a SVMMO rerum MODERATORE piis efflagitare
 precibus nunquam cessabunt. Tertium denique mutuam nostram
 propius amicitiam tangit, quam TV, ut vehementer oro rogoque,
 integram mihi conseruabis; ego arctiorem reddere conabor; uter-
 que vero nostram ad perfectionem, quae dabitur, summam, omni
 studio et labore perducet. Sic vale mihi que faue. Dab. Hal.
 ad Sal. d. VIto Iul. MDCCLIII.

Ecce licet rumpant alioquin foedera bella;
Nosra tamen nobis nil minitantur atrox;
Me sed ad illa vocans animum testaris amicum,
Namque TVAE victo pars mihi laudis erit.
Gratans ergo mihi, certas TIBI porrigo palmas,
Ast doleo fatum, Dulcis Amice, TVVM.
Inuenies etenim cinctum leuioribus armis,
Quam mea vota volunt dexteritasque TVA.
Me later ast minime, soli quod de grege plebis
Semper amicitias vtilitate probent.
Non TIBI quae doctrina, mihi quae curta supellex
Ergo disiungi vincula nostra iubent,
Sed mihi crescentem famam, crescentibus annis
Semper gratabor, Dulcis Amice, TVAM.
Quo nos fata trahant, et foedera nostra manebunt,
Teque colam: sed TV sis memor atque TVI

TIBI

obstrictissimi

E. P. ROSENOW

Wildeberga-Pomeran.

OPPON.

Coll. Miss A. 145,4